

Lorena Méndez

Comunicar posant el cos. La càmera de vídeo entre nosaltres

Resum

La Lleca és un projecte artístic d'intervenció i acompanyament en el *Centro de Readaptación Social Varonil de Santa Martha Acatitla* a la Ciudad de México en què treballen "posant el cos". Una càmera discreta acompanya cada moment d'aquesta intervenció destinada a afavorir l'expressió i comunicació de pensaments, sentiments, temors, sensacions i incerteses. A través de la càmera els homes de La Lleca poden mirar-se ells mateixos amb les seves emocions i expressions, i alhora incorporar el seu treball personal a una lectura col·lectiva.

Paraules clau

Càmera de vídeo, Construcció social, Desenvolupament personal, Intercanvi de coneixements, Lectura col·lectiva, Memòria, Relació grupal

Comunicar poniendo el cuerpo. La cámara de video entre nosotros

La Lleca es un proyecto artístico de intervención y acompañamiento en el Centro de Readaptación Social Varonil de Santa Martha Acatitla en la Ciudad de México en el que trabajan "poniendo el cuerpo". Una cámara discreta acompaña cada momento de esta intervención destinada a favorecer la expresión y comunicación de pensamientos, sentimientos, temores, sensaciones e incertidumbres. A través de la cámara los hombres de La Lleca pueden mirarse a sí mismos con sus emociones y expresiones, y a la vez incorporar su trabajo personal a una lectura colectiva.

Palabras clave

Cámara de vídeo, Construcción social, Desarrollo personal, Intercambio de conocimientos, Lectura colectiva, Memoria, Relación grupal

Communicating through the body. The video camera among us

La Lleca is an artistic project offering help and guidance at the Male Social Rehabilitation Centre of Santa Martha Acatitla in Mexico City, working "through the body". A hidden camera is present throughout the programme in order to promote the expression and communication of thoughts, feelings, fears, sensations and uncertainties. The men at La Lleca can look at themselves through the camera, see their emotions and expressions, and at the same time contribute their personal work to group viewing.

Key words

Video camera, Social awareness-building, Personal development, Exchange of knowledge, Group viewing, Memory, Group relationship

Autor: Lorena Méndez

Article: Comunicar posant el cos. La càmera de vídeo entre nosaltres

Referència: Educació Social, núm. 39 p51-p58.

Adreça professional: Proyecto artístico La Lleca
mosytamx@yahoo.es

▲ Context i breu història de La Lleca

L'any 2004 vam prendre l'opció de transformar la nostra tasca artística i pedagògica dins de les arts visuals. Sense tenir el suport de cap dependència institucional, vam decidir iniciar *La Lleca*² (és una manera en la qual a la presó es refereixen a "el carrer"), projecte artístic d'intervenció i acompanyament al *Centro de Readaptación Social Varonil de Santa Martha Acatitla* a la Ciudad de México. En aquests moments ens van acompanyar alguns pensaments, com el de la responsabilitat que tenim davant els diferents problemes que es viuen en la quotidianitat d'una complexa ciutat, com és el Districte Federal i les seves rodalies. Ens preocupava la delinqüència i la inseguretat, però ens desconcertava la manera de parlar-ne entre la població, com un problema aliè a les possibilitats d'actuació dels i de les mexicanes. Ens molestava que la majoria de persones de classe mitjana baixa, mitjana i alta es queixessin de la inseguretat i la delinqüència, que parlessin del tema de la mateixa manera com es parla de la situació en gairebé tots els mitjans de comunicació. A Mèxic és característica la dependència que té la població de l'Estat per donar solució a problemes socials. Tot i que hi ha organitzacions camperoles, civils, col·lectius i agrupacions autònomes, així com individus que es desenten de la històrica intervenció de l'Estat per fer front a situacions que van del quotidià a grans problemàtiques estructurals. En la seva majoria ens quedem tots com esbalaïts: en absoluta quietud enfront de situacions que podrien remodelar-se. Moltíssimes persones a Mèxic parlen molt malament del govern, amb la qual cosa es reflecteix "l'estatització de la perspectiva de les coses"³, però allò pitjor o més penós políticament és que mentre es crítica també el govern "... hom s'adona que" les persones "esperen del govern la solució a tot. Sota la forma de regal o sota la forma d'un dret ciutadà"⁴. En el camp de l'art no solament s'espera que l'Estat (i ara les empreses) doni solució a tot tipus de problemes, sinó que també es deshabilita qualsevol intent per canviar aquesta situació.

El *Centro de Readaptación Social Varonil de Sta. Martha Acatitla* CERESOVA, va ser inaugurat l'octubre de 2003 durant el govern de López Obrador, el qual també inauguraria una nova presó per a dones. Lluny de ser una contradicció amb la seva política d'esquerra, és reflex del seu interès per tornar la seguretat al DF a qualsevol preu. Dos anys abans va contractar Giuliani, ex alcalde de Nova York, per tal que dissenyés un programa de seguretat sobre la base de la filosofia de "tolerància zero". El CERESOVA és ubicat en la *Delegación Iztapalapa* un dels territoris polítics del DF amb l'índex més gran de criminalitat. És construït dins d'un complex de presons, juntament amb aquest es troben la penitenciària del DF i la presó de dones, i durant algun temps es construïa una nova presó federal.

Quan vam iniciar el projecte ens vàiem inserits en un paisatge on garantir la seguretat s'havia convertit en part essencial per a les agendes polítiques dels diversos nivells de govern (Federal, Estatal, Delegacional i Municipal), però en el Districte Federal, les apostes polítiques per minvar la inseguretat van prendre formes quimèriques, però amb una efectivitat electoral real. A quatre anys de treballar al CERESOVA ens estem ficant de manera vertiginosa en un país militaritzat, amb discursos des de la presidència que no amaguen la seva geometria política en una dreta força extrema. Amb un any 2006 que va servir de plataforma per tal que l'Estat, des de la seva conformació en pluralitat partidista (màscara de la democràcia a Mèxic), pogués assegurar-se la posició d'àrbitre en l'ús de la violència en pro de l'establiment de l'estat de dret. Com va passar a San Salvador Atenco, Oaxaca, i amb el sistemàtic atac que han sostingut contra les comunitats zapatistes a Chiapas. Atemptats contra la gent de Mèxic que s'ha emportat l'aparell legislatiu per assegurar el terreny per a la formació d'un Estat policial-militaritzat. L'11 de desembre de 2007 es van aprovar reformes constitucionals en matèria penal, en el ple de la cambra de diputats. Els canvis constitucionals que es van fer, entre altres coses, assenten la violació i les detencions sense ordre judicial, instauren la intervenció de les comunicacions privades i permeten l'accés per part del ministeri públic a informació confidencial dels suposats delinqüents. Mentre que després de dos anys de la visita al nostre país de la Secretària d'Estat d'EUA Condoleezza Rice, l'abril passat, es va aprovar un paquet de reformes antiterroristes. Entre les quals hi ha la modificació a l'article 139 del Codi Penal Federal, que en el seu conjunt il·legalitzen la protesta social civil i pacífica, en considerar-la una pressió terrorista contra les autoritats. Totes aquestes propostes de llei, i la virtual ocupació de diversos Estats del nord del país per part de l'exèrcit, ens posen a pensar en la urgència del treball des d'una altra lògica que no sigui la del control i l'ordre.

El treball a La Lleca

La manera en què treballem a *La Lleca* és posant *el cos*: amb els seus pensaments, sentiments, temors, sensacions i incerteses. I és a través de la nostra experiència de *posar el cos enfront d'un altre cos*, que hem desenvolupat una manera de treball que ens trobem ara mateix investigant.

Desenvolupem el projecte com una sèrie de propostes, on creem espais per a la construcció i intercanvi de sabers. En les propostes, el que intentem és seguir cercant noves maneres de formar i reforçar les relacions grupals dels homes a la presó. I com que el projecte és construït com un col·lectiu (és a dir, el poder és compartit entre tots d'una manera horitzontal) generar coneixements compartits sobre el que ells viuen a dins. Entre les propostes que hem fet amb els presos hi ha: Els Secrets de Martha, Diàlegs a Cana i el Matrimoni Col·lectiu. El primer és un programa de vídeo on els homes són els experts entrevistats que aborden temes com: la reclusió i la comunicació, la reclusió

La manera en què treballem a *La Lleca* és posant *el cos*: amb els seus pensaments, sentiments, temors, sensacions i incerteses

i el desenvolupament de la sexualitat, la reclusió i les relacions de poder, i la corrupció a la presó. Els presoners participants van ser els qui van escriure les preguntes dels temes a desenvolupar i el dia de la gravació entre tots les van respondre.

El Matrimoni Col·lectiu és un *performance* en què passem quatre mesos treballant sobre temes de gènere, i la construcció social de relacions familiars, acabant amb una boda col·lectiva entre els participants del projecte (que realment va ser especial per a tots els participants).

La càmera i el seu acompanyament

La càmera de vídeo ens acompanya a La Lleca durant cada sessió de treball des de fa més de dos anys en el projecte. És una càmera discreta, que respecta la relació de comunicació, i que excedeix l'exploració que fan els artistes visuals d'imatges sorgides d'entorns complexos. És a través del petit cos de metall de la càmera que hem trobat una altra forma de comunicar-nos a la presó. És un cos que va juntament amb el nostre, que per ser el nostre constant company, els homes a la presó el veuen familiar.

La càmera possibilita que els participants puguin veure's reflectits en múltiples accions i diàlegs dins de les propostes artístiques i d'educació radical. A través de la càmera podem discutir i reflexionar sobre el desenvolupament del treball. Però més important que això, és que sota la situació de reclusió, d'humiliació i de submissió, els homes de La Lleca tinguin la possibilitat de mirar-se ells mateixos amb diferents emocions i expressions i incorporar-ho al treball de desenvolupament personal i lectura col·lectiva que anem treballant amb els presoners.

Vam descobrir
com la càmera
podia servir de
pont entre la
memòria dels de
“dins” i la
memòria dels de
“fora”

Durant els primers anys de treball amb la càmera vam poder apropar-nos a la manera com viuen el temps els homes de La Lleca, un temps diferent al que tenim els de “fora”. Per a ells, hi havia una continuïtat des del moment que marxàvem de la presó, fins al moment de tornar a trobar-nos. Sembla que la relació de comunicació i confiança els ajuda a sortir del seu tancament (a venir amb nosaltres, com ells diuen). Quan ens vam adonar d'aquesta seqüència de temps que molts viuen, també vam descobrir com la càmera podia servir de pont entre la memòria dels de “dins” i la memòria dels de “fora”, apropant-nos d'alguna manera a aquest temps inimaginable per als qui mai hem viscut la situació de reclusió.

Tot observant les imatges obtingudes durant les sessions de treball, es feia possible que ens trobéssim en contacte amb els presoners encara a fora de la presó. Aquest pont marca una línia imaginària entre les nostres trobades i les nostres ments, i entre la memòria d'ells i la nostra.

Podria semblar que els homes de La Lleca no necessiten de la càmera de vídeo per recordar els trajectes que fem junts, els nostres *performances* i les nostres sessions de reflexió. Però la càmera entre nosaltres, ja és part del llenguatge amb què es comunica el nostre món amb el món dels presoners i les seves experiències dins d'un treball en col·lectiu.

És possible que en treballar amb la càmera de vídeo, en una acció contínua durant quatre anys, el contacte amb el seu cos, hagi deixat de ser especial i extraordinari, per convertir-se en un contacte amistós.

Durant els primers mesos que ens va acompanyar la càmera, la majoria dels presos es *tapizaban*⁵, és a dir, que en les nostres xerrades i diàlegs molts dels seus comentaris eren inventats, com una manera d'apropar-se a nosaltres i d'entaular qualsevol tipus de relació. Posteriorment, quan es va desenvolupar un clima de confiança i de reflexió al treball, a més d'una relació de comunicació potenciada per l'afecte, algunes peces d'aquell tapís van anar caient.

Recordem els tres primers mesos de gravació amb la càmera. Els presoners molt sovint parlaven suau i amb discreció perquè sabien que *ella* hi era present, malgrat la nostra cura de mantenir-la lluny d'ells (tot i que la posició restés qualitat a la imatge i el so).

Quan els nois (com els anomenem amb afecte) van començar a conèixer la càmera, quan la van tocar i s'hi van mirar a través de la seva pantalla, i podien observar-se en vídeos, l'apropament a ella va canviar.

La càmera a La Lleca col·labora en la construcció col·lectiva de coneixements i en la proposta de compartir amb els presoners diferents maneres de mirar el seu món i el nostre, i d'interrogar-nos sobre la nostra manera de veure les coses. Els presoners es miren dins dels *performances*, els programes i els jocs, com una altra manera de viure les seves vides i les nostres. I és aquí que la càmera participa amb el seu cos, enregistrant els esdeveniments que es deriven d'aquesta relació i de l'experimentació de viure una altra mirada.

Matrimoni Col·lectiu

En el *performance* de Matrimoni Col·lectiu (l'any 2005), vam decidir fer un acte en què Brian Whitener i Lorena Méndez ens vam casar amb un grup de presos de La Lleca. Vam aprofitar que Brian compta amb un permís de ministre per casar dins del seu país. Per a la boda de La Lleca vam escriure la nostra pròpia acta d'unió i vam inventar la manera de signar posant-nos tinta en alguna part del cos per tal de deixar l'empremta. Cada un dels nois va dissenyar la seva fotografia de noces. Hi hagué testimonis i a cadascun d'ells els va tocar un petó en un lloc diferent del cos. Vam brindar amb aigua, vam menjar pastís que ens va regalar Quetzal (una altra col·lega de La Lleca) que va ser la nostra padrina de micròfon. També hi hagué ball; els presoners van fer parelles entre ells i amb

La càmera entre nosaltres, ja és part del llenguatge amb què es comunica el nostre món amb el món dels presoners i les seves experiències dins d'un treball en col·lectiu

nosaltres, tot i que sense música. Però el més important de l'esdeveniment és que ho vam fer dins d'una institució on hi ha un codi de por i on impera l'abús diari per part dels qui tenen el poder, siguin custodis, autoritats o alguns interns. Vam decidir amb el Matrimoni Col·lectiu crear un espai per inventar-nos com a persones i experimentar una altra manera de viure una relació no contemplada per les institucions. Amb aquesta acció d'alguna manera vam explicitar la nostra decisió de construir amb els presoners un vincle fora dels paràmetres establerts per la societat.

La càmera ha estat el nostre principal testimoni de molts dels moments en què hem construït la complexa relació a la qual m'he referit al llarg d'aquest text.

Hem hagut d'elegir parlar només d'alguns moments viscuts amb i a través de la nostra càmera de vídeo. Farem esment d'una entrevista amb Lorenzo, un home que, com alguns dels qui es van integrar al projecte, necessitava un espai de comunicació diferent del que es dóna a la presó on com diu Víctor (un altre dels nois de La Lleca) no hi ha possibilitats per parlar més que d'afers relacionats amb la supervivència, situació que respon a dues poderoses realitats de la vida a la presó, com diuen Fernando Fuentes i Brian Whitener: "...l'anihilació de l'afectivitat en totes les seves formes i forçar els presos a prendre la subjectivitat de menys-que-humà".

Lorenzo es va unir a la proposta d'accions directes amb la nostra col·lega, artista i comunicòloga Quetzal Belmont en què els integrants tenien diferents nivells de participació. Per exemple, hi havia en Cristian, que llegeix i escriu contes curts amb força habilitat, en canvi Lorenzo, així com altres dels homes participants gairebé no sabia llegir ni escriure. Aleshores calgué formar un ambient amb paciència, cooperació i respecte, possibilitant el desenvolupament grupal i el personal, atenent les necessitats d'alguns companys que tenien sentiments d'inseguretat i vergonya.

Dissortadament, el nostre projecte en ser independent té moltes carències de recursos tècnics i humans, i la càmera no va poder seguir l'interessant procés de Lorenzo i els seus companys de grup en què tots els nois van aconseguir llegir, escriure i desenvolupar les seves accions curtes amb creativitat. Però temps després de finalitzada la proposta de Quetzal, Lorenzo ens va compartir el seu testimoni davant la càmera.

"Al principi vaig pensar que era un curs qualsevol com els que aquí s'imparteixen. Després em vaig adonar que ens tractaven com a persones, l'atenció era diferent..."

Ens va explicar la manera com es van superar les burles i respectar les diferències, i la marca que li va deixar la vivència a dins.

A través de la nostra càmera vam poder desenvolupar amb Lorenzo un diàleg sense *tapices*, sense interessos més que els de conèixer el seu procés viscut i aprendre de la seva experiència.

Lorenzo es mostra plàcid davant la càmera, parla de manera directa i pausada com si li parlés a algú de confiança, a un cos que el coneix que se sosté d'un altre cos que li fa confiança.

Parlarem ara sobre l'experiència que vam tenir en asseure'ns tots a veure el vídeo de Matrimoni Col·lectiu. Per als qui no hi van ser quan es va realitzar el *performance*, era un moment especial, en què els compartíem part de la nostra vida a La Lleca, els fèiem participants de la nostra història i la nostra memòria. Per als qui van participar en la cerimònia va ser bastant emotiu com ells ho van comentar. Ens va servir per reflexionar sobre l'experiència i sobre la manera en què aquesta es va construir formant una part vital de la nostra relació de comunicació i, per suposat, part essencial del treball polític-social que vam desenvolupar a La Lleca. Pancho, un dels homes i companys més vells de La Lleca, es col·loca amb seguretat i confiança davant la càmera per donar-nos el seu testimoni sobre el treball de *performance*:

“Nosaltres vam fer una boda col·lectiva, vam fer una boda entre tots els companys. I en aquesta boda cercàvem precisament això de veure què és el que significava el *performance*. Perquè no trobàvem la forma amb què el vam iniciar, no trobàvem ni com buscar-li l'entesa, no? Perquè dèiem: doncs què és el *performance*. No sabíem precisament si tenia a veure amb trobar els sentiments i veure les emocions que ressalten. Ens casem entre nosaltres, ens casem quinze persones amb Lorena, i amb els altres, aquest mateix dia. Els sentiments van ser molt distorsionats i van ser trobats, perquè uns companys deien “que bo”. A mi m'alegrà i li preguntàvem a un altre i et deia “no, doncs a mi em fa tristesa”; i a l'altre: “escolta, i tu què vas sentir?” “és que són pallassos tots vostès”. Perquè no és el mateix per als qui treballàvem *performance* amb Lorena, que per als qui feien altres propostes i eren els nostres invitats. Bé, tot és intel·ligible i acceptable no? Això és part del que nosaltres entenem. És part del que nosaltres volíem comentar sobre el treball de *performance*.

Quines eren totes les formes de poder entendre realment quin era el missatge? Les nostres formes de comportament, nosaltres mateixos? Per què es van sentir tots els sentiments? En aquest moment, a Lorena jo li deia “la meva esposa”, i jo la volia protegir com la meva esposa. Però sol, i tots els altres no? “ja que també és meva”, i tots volíem tenir aquest moment sublim d'estar casats amb la senyoreta, no? I entre nosaltres, perquè era tan difícil per a ells com i ara és difícil. També el fet és, una altra cosa del *performance*. És de què nosaltres pensàvem: “no em casaré amb un home”. Bé, ara ja és permès, ja ho van permetre i ja ho van acceptar. Nosaltres, qui ho sap?. Potser encara no ho acceptem, o ja ho acceptem però no ho acceptem no?

En això estem, això era part també de la boda col·lectiva, era part també de veure els sentiments que hom sentia, si era el moment de casar-me fins amb el director... (rialles).

Era això, no?, perquè d'això precisament és del que es tractava la idea, o sigui creieu-me que sóc homenet i m'agraden les dones...

La càmera de vídeo ens permet construir a tots els participants de La Lleca imatges dels homes de presó lluny de la representació social i institucional "del delinqüent". Permet als presos la possibilitat d'enregistrar una altra història de les seves vides. Poden mirar-se ells mateixos en els seus processos de reflexió i desenvolupament personal. També poden veure's fent ràdio, fent *performance* o armant un grup de discussió. I a nosaltres, els qui venim de "fora" ens permet tenir imatges del treball continu per poder reflexionar sobre el desenvolupament de La Lleca. D'alguna manera la memòria de la càmera és part de la memòria de la nostra lluita en la construcció d'una realitat alternativa a través del treball d'acompanyament, d'art polític i d'educació radical dins d'una presó de la Ciudad de México.

Lorena Méndez

Professora i investigadora a la UACM (Mèxic)

-
- 1 Fundadora juntament amb Fernando Fuentes del *Proyecto artístico de intervención y acompañamiento La Lleca*. Arte político y educación radical.
  - 2 La Lleca, "Cómo hacemos lo que hacemos" CONACULTA-FONCA y Fundación Jumex, México 2008
  - 3 *Dilemas históricos y actuales de las luchas populares en México (diálogo con Armando Bartra)* a Colectivo Situaciones Bienvenidos a la selva: diálogos a partir de la sexta declaración del EZLN, Buenos Aires, Ediciones Tinta Limón, 2005, pág. 142.
  - 4 *Ibidem*.
  - 5 El verb *tapizarse* forma part del llenguatge de la presó.
-